

Жика Бујуклић

МЕЂУНАРОДНИ КОНГРЕС ПРАВНИХ
ИСТОРИЧАРА
(58ème Session de la Société F. De Visscher
pour l'Histoire des Droits de l'Antiquité)

Правни историчари из бројних универзитетских центара широм света окупили су се педесет осми пут на Конгресу који организује међународна асоцијација правних историчара Société Internationale pour l' Histoire des Droits de l'Antiquité (SIHDA) са седиштем у Бриселу, чији је оснивач знаменити белгијски научник Fernand de Visscher. Ови скупови се одржавају сваке године у другој држави, са темом која се унапред одреди, а непосредну организацију преузима правни факултет који се за то кандидује и коме се та почаст додељује одлуком свих учесника на завршној пленарној седници. Конгрес обично траје четири дана и традиционално се заказује крајем септембра месеца, пре почетка академске школске године. Највише тело је Организациони одбор (Comité organisateur), у коме се налазе три члана, по један представник факултета који су одговорни за организацију претходног, садашњег и будућег конгреса. Официјелни језик је француски, али се саопштења могу излагати и на другим светским језицима. Сваке године објављује се зборник радова *Revue Internationale des Droits de L'Antiquité* (RIDA), који спада међу најугледније часописе из области правне историје. Последњих година конгреси су одржавани у Холандији (Амстердам, Ротердам), Италији (Кротоне, Месина, Сардинија), Великој Британији (Оксфорд, Ексетер), Мађарској (Мишколц), Француској (Клермон Феран), Турској (Анталија), Белгији (Брисел), Америци (Њу Орлиенс), Аустрији (Беч), Шпанији (Мадрид), итд.

Посебна вредност ових научних скупова била је и могућност да се учесници са територије бивше Југославије међусобно сусрећу чак и у време када су сви други облици комуникација били прекинути. То је било поготово значајно за романисте из Београда и

других универзитетских градова у СРЈ, који су током трајања грађанског рата били подвргнути најоштријим међународним санкцијама, које су најалост погађале и сферу културе. У тим тешким временима, организатори овог удружења су максимално излазили у сусрет свима онима који су својим радовима то заслуживали, па су и финансијском подршком обезбеђивали да се управо професори са тих простора појављују на скуповима. То је омогућило да се и излагања неких од њих нађу у поменутом зборнику управо у годинама најтеже изолације (О. Станојевић, Ж. Бујуклић). У том смислу највећу помоћ пружао је доајен Међународног удружења правних историчара, проф. Ханс Анкум са Правног факултета у Амстердаму, који је као цењени научник, хуманиста и велики пријатељ наше земље држао бројна предавања током рата на нашим универзитетима (у Београду, Новом Саду, Крагујевцу и Подгорици) и свесрдно се својим угледом и ауторитетом залагао код организатора конгреса да се омогући што већем броју наших романиста да учествују на протеклим конгресима. Недавно је овом истакнутом светском романисти, аутору десетак монографија и више од 200 научних радова, додељен почасни докторат Универзитета у Београду.

Овогодишња организација конгреса припала је државном Универзитету у Сао Паулу (Universidade estadual Paulista – UNESP). Сесије су одржаване 20–25. септембра 2004. године, и то не само у овом највећем бразилском граду већ и у Рио де Жанеиру и импозантном конгресном центру у месту Ангра дос Реис. Због великог броја учесника и поднетих реферата, излагања су се одвијала истовремено у три секције. Овогодишњи конгрес био је посвећен облицима потчињености и ропства у антици („Formes de Dépendance: Asservissement et Esclavage Dans le Monde Antique“), али је према уобичајеној пракси омогућена презентација и резултата најновијих истраживања из области правне историје која нису стриктно везана за задату тему.

Конгрес је свечано отворен поздравним говорима главних организатора овогодишњег скупа, који сачињавају Comité directeur: Sara Corèa Fattori (Универзитет Аракварара), Jean-Pierre Coriat (Универзитет Париз II) и Francesco Sitzia (Универзитет Каљари), као и добродошлицом коју је одржао продекан факултета у Сао Паулу José Eduardo Melhen, шеф Катедре за Римско право. Научни део Конгреса отпочео је излагањем једног од најугледнијих романиста данашњице Maria Talamanke, професора са Универзитета La Sapienza у Риму. У свом уводном предавању он је указао на значај изучавања установе ропства за разумевање не само прошлости античких друштава већ и држава модерног доба, у којима се овај облик потчињености задржао веома дуго. При том је подсетио да је управо Бразил једна од држава у којој је ова установа укинута тек

средином прошлог века, и да је то један од разлога што је управо на овом конгресу одабрана поменута тема.

Професор Claude Nicolet (Париз) опширније се осврнуо на садржину књиге која је својим насловом најдиректније везана за тему конгреса („*L' Histoire de l'esclavage dans l'Antiquité* de Henri Wallon“) и дао је критичку анализу научних резултата садржаних у тој капиталној студији насталој још 1847. године, непосредно пред формалноправно укидање ропства на целој територији Француске. У доношењу аболиционог декрета од 27. априла 1848. године учествовао је, поред осталих, и аутор наведене књиге, који је претходно прошао бриљантну универзитетску, али и политичку каријеру (депутат у Другој и Трећој републици, потом сенатор). Он је као врстан историчар и ерудита, својим радом дао велики научни допринос у компаративном изучавању античког ропства, а својим политичким залагањем је најконкретније допринео његовом укидању. Тиме је дао светли пример успешног споја ова два пола људске делатности, која у пракси нису увек у сагласју.

О облицима правне зависности у древном Египту говорио је Schafik Allam (Тибинген) („*Une classe ouvrière en Egypte pharaonique: les mères*“), у Вавилону Joachim Hengstl (Марбург) („*Sklaverei und Hörigkeit nach dem Zeugnis der Altbabylonischen Briefe*“), код Јевреја Francesco Lucrezi (Напуљ) („*Alle origini dell'asservimento ebraico: il caso di Giacobbe*“). John W. Cairns (Единбург) говори о сведочанствима постојања црначког ропства у Шкотској осамнаестог века и пореди га са праксом у античком Риму („*The testimony of black slaves in Eighteenth-century Scotland. A problem in roman law*“), а сличну паралелу са ропством у Африци даје G. Niekerk („*People as property: systems of servitude in traditional Africa and ancient Rome*“), док је о утицају римског права на правни статус робова у Португалу и Бразилу говорио Luiz Fabiano Corrêa (Araraquara) („*Rôle du droit romain pour le régime de l'esclavage au Portugal et au Brésil*“).

Bruce W. Frier (Мичиген) („*Adverse selection in market sales of roman slaves*“) своје излагање посвећује питању правне заштите лица која су купила ствар са скривеним манамма. Он указује на чињеницу да су Римљани преко курулских едила ово питање регулисали највише код промета крупне стоке и робова, створивши процесуална средства којима је савесни прибавилац могао захтевати од продавца раскид уговора и повраћај цене (*actio redhibitoria*), или само сразмерно смањење вредности продате ствари (*actio quanti minoris*). Тужбени захтев се морао поднети у оквиру одређених рокова (шест месеци) и продавац није одговарао за преосталу штету која је консеквентно могла произићи из поменутих недостатака продате ствари. Frier констатује да је до ове заштите дошло крајем Републике, када је тржиште робова постало огромно и са

учесницима који се међусобно не познају (*informational asymmetry*). Овај аутор каже да је, продавац одговарао и када није знао за постојећи недостатак, и позива се на сведочење Улпијана (Д. 21. 1. 1. 2) који истиче да се тим парадоксалним правилом упућивала најнефектнија претња бескрупулозним трговцима. Потврду за ову хипотезу аутор види и у необичном правилу да продавац приликом продаје мора коректно навести етничко порекло роба (Д. 21. 1. 31. 21), јер се очигледно полазило од уобичајених римских стереотипа о карактеру робова који припадају одређеним народима, па су они самим тим били на „лошем гласу“.

Carla Masi Doria (Напуљ) („*Schiave manomesse e patroni: relazioni e poteri di controllo*“) бавила се анализом „сентименталних“ веза између ослобођене робинје и њеног дотадашњег господара. Она указује на посредан облик контроле коју *dominus* и даље задржава над животом ослобођенице, било преко *manumissio matrimonii causa* (заклетве да се неће удавати), преко *obsequium* (поштовања и оданости према патрону, па и обавезе остајања у његовој кући), или путем *operae liberti* (одређених дужности преузетих према патрону путем *stipulatio operarum* или *iurata promissio liberti*), итд. Непоштовањем тих дужности она је, као и сваки други ослобођеник, давала могућност патрону да је тужи пред претором (*accusatio ingrati*) и да буде кажњена новчано или телесним казнама, па чак и да буде враћена у ропство.

Cosimo Cascione (Напуљ) („*A caccia di schiavi in Roma antica*“) говори о поступку хватања одбеглих робова и њиховом правном третману, као и о лицима (*fugitivus*) која су за тај задатак била специјално обучена и посебно овлашћена да тај посао обављају.

Eleonora Nicosia (Катанија) – („*Moriuntur ut servi?*“) полемише са ставом који се јавља у доктрини (на основу Salv. *ad eccl.* 3.7.) да су *Latini Iuniani*, робови ослобођени на неформалан начин, „живели слободно али умирали као робови“. Она сматра да се на основу тог позног и неправног извора не може извући такав закључак, који је иначе у потпуној супротности са јасним сведочењем које Гај даје у свом уџбенику (Инст. I, 22).

Eliane Maria Agati Madeira (Сао Пауло) („*La lex Oppia et la condition juridique de la femme dans la Rome républicaine*“) бави се анализом говора плебејског трибуна Луција Валерија (нав. код Лив. 34, 1) који се 195. пре н. е., залагао за укидање *Lex Oppia sumptuaria*, закона из 215. пре н. е. којим се кажњавао претерани луксуз жена (богат накит, раскошна одећа, возња кочијама и сл.). Аутор показује како се из поменуте расправе, у којој су на супротној страни учествовали не само остали трибуни него и славни конзул Марко Порције Катон, може умногоме сагледати правни положај жене и

њена улога у римском друштву у доба Републике, као и став мушкараца према њима.

Elisabeth Herrmann-Otto (Трир) („Sklavenkinder in Recht, Ökonomie und Gesellschaft des Römischen Reiches“) говори о правном, економском и друштвеном положају деце робова.

Frederico Procchi (Пиза) („Alcune considerazioni in merito alla clausola 'ne serva prostituatur'“) указује на клаузуле којима се ограничавају права купца приликом закључења уговора о куповини роба, које је McGinn назвао *leges mancipio dictae*, у које сврстава: *ut exporteretur: ut manumittatur, ne manumittatur i ne (serva) prostituatur*. Аутор се задржао само на последњој клаузули, којом се забрањује новом власнику да робину користи у сврху проституције, и при том се zaloжио за преиспитивање читања два Папинијанова фрагмента (Д. 18. 7. 6. *lib. 27 questionum.*; Д. 18. 7. *lib. X quaestionum*).

Giovani Nicosia (Катанија) („Servus hostium“) се бави питањем специфичног правног положаја лица која су у ропство доспела ратним заробљавањем (*servus hostium, captus ab hostibus*) у односу на друге врсте робова.

Giuliano Crifo (Рим) („Semitae et vestigia libertatis'. A propos de certains textes du 'Corpus Iuris'“) испитивао је значење термина *libertas* у језику римских јуриспрудената, анализом употребе ове речи у различитим фрагментима садржаним у Јустинијановој кодификацији.

Giunio Rizzelli (Фођа) („Cod. Th. 9. 12. 1–2“) бавио се садржином двеју царских конституција сачуваних у Теодосијевом кодексу у титулусу *De emendatione servorum*, којима је Константин побољшао положај робова тиме што је сузио до тада неограничену власт оца породице да кажњава своје укућане (*emendatio domestica*), као и истоветна овлашћења доминуса према робовима.

Hendrina van den Bergh (Преторија) („Who was dependent upon whom?“) бавила се установом *iusiurandum liberti*, тј. заклетвом ослобођеника којом се после манумисије свечано обавезују да ће одређен број дана обављати поједине послове и услуге за свог патрона. Радне обавезе (*operae*) аутоматски су прелазиле на патронове наследнике после његове смрти, а у одређеним случајевима су се могле пренети и на трећа лица. Аутор констатује да су овим путем ослобођеници радили не само на имањима својих бивших господара, већ су често преузимали и остале обавезе, укључујући и неке које су спадале у дужности јавноправног карактера пуноправних римских грађана (*munera publica*). Отуда се може закључити да су *libertini* у великој мери остајали и даље зависни према својим патронима, али да је, с друге стране, и римско друштво у целини, у највећој мери постајало зависно од овог друштвеног слоја, како у

приватном тако и у јавном животу. Зато аутор и насловљава свој рад реторичким питањем „Ко је био у чијој зависности?“

Hans Ankum (Амстердам) („La Constitutio divi Marci, che introdusse l'assegnazione dei beni con lo scopo di proteggere le manumissioni, e il favor libertatis“) изложио је резултате анализе тридесетак текстова класичних правника у којима се помиње *favor libertatis*, правило да се приликом одлучивања о питањима слободе у судским тумачењима увек иде ка повољнијим решењима од оних која пружају општа правна начела. Тиме се у знатнијој мери омогућавало остваривање начела правичности. У ту анализу аутор укључује и конституцију Марка Аурелија (касније названа *constitutio divi Marci*) у којој такође налази аргументацију за постојање поменутог правила.

Herbert Sauren (Лисабон) („Un procès de calomnie, époque grégo-main avant la lex Julia“) представља садржину две оловне плочице исписане језиком староседелаца Ибера, у којима се налази опис једног судског поступка вођеног због преваре (*calumnia*). Палеографи овај документ датирају у последње деценије Републике. Прва плочица садржи писмо оптуженог упућено суду и текст одбране, а на реверсу је текст оптужбе и напомена судије који председава. На другој плочици је описан ток суђења и поступак гласања арбитра. Мада је документ настао у време када су Римљани већ два века контролисали Иберијско полуострво, специфичан језик и садржина таблица откривају поступак и правно резоновање које је умногоме источњачко. Аутор је подсетио да се у писму Плинија Млађег (Епист. 6, 31) такође говори о једном суђењу због преваре, уз позивање на *lex Julia*, због чега су могуће извесне компарације, мада је реч о писму насталом тек после смрти Трајана, дакле 150 година касније.

Jan Hallebeek (Амстердам) („Observaciones sobre el sentido de los conceptos servus y servitus en la interpretación de las fuentes romanas“) запажа да у познијим интерпретацијама римских правних извора оригинални термини задобијају значење које одудара од оригиналног, и то показује на терминима *servus* и *servitus*. У литератури се сматра (P. Koschacker) да постоји континуитет у садржини поменутих термина у текстовима учених средњовековних правника, али да је ван тога поља појам *servitus* коришћен на много уопштенији начин – као одсуство било каквог вида људске слободе, док се за робове у античком Риму почиње користити нов термин: *sclavus*. Hallebeek је покушао да докаже да постоје индикације да су и сами глосатори били склони промени изворног римског поимања термина *servitus* приближавајући га широко схваћеном појму „одсуство слободе“, попут категорије *adscripticii* у феудалном праву. То аргументује тврдњом да *servus* задржава своју природну слободу, и да се путем манумисије губе само поједина ограничења и зато, пола-

зећи од стриктно постављене римске бипартиције статуса људи на слободне и робове, Акурсије у својим глосама кметове квалификује као *servi*.

Jean-Francois Gerkens (Лијеж) („Ventes d'esclaves à Rome. Problèmes de concurrence entre les actions rédhibitoires et quanti minoris“) констатује да су одредбе Наполеоновог грађанског законика (Code Napoleon) које регулишу уговорно право, најнепосредније преузете из римског права, схваћеног као „писани разум“ (*raison écrite*). То поготово важи за правила везана за одговорност продавца за скривене мане ствари. Овај белгијски романиста потом упоређује одговарајућа решења у постојећем Грађанском законуку његове земље, поготово с обзиром на проблем конкуренције примене *actio redhibitoria* и *actio quanti minoris*. Аутор закључује да ни најновија решења у законодавству Европске заједнице нису тај проблем решила, већ су га оставила потпуно отвореним.

Leonid Kofanov (Москва) („Il carattere dell' edito praetorio nella Roma del IV sec. a.c.“) бави се почецима настанка функције претора и констатује да о томе не постоје поуздани извори. Зато податке покушава да нађе у појединим едиктима који се приписују римским конзулима из V-IV века пре н. е., као и Ливијевим сведочанствима о судској делатности курулских едила у IV-III веку пре н. е. Аутор истиче да су Римљани после установљавања функције градског претора (367/366. пре н. е.) престали са праксом обустављања рада суда чим би конзули напустили град због одласка у рат. Само су приликом избора диктатора претори били обавезни да му предају сва овлашћења и трибунал је једино тада престајао са радом. Аутор на основу податка код Ливија, да је сенат поверио градском претору израду нормативног документа о регулисању односа Римљана са новим *socii* из града Капуе, закључује да је и пре увођења peregrинског претора (242. пре н. е.) *praetor urbanus* креирао *ius gentium* и пресуђивао не само спорове између римских грађана, већ и оне са странцима.

Reinhard Willvonseder (Беч) („La prise en compte des liens de parenté des esclaves dans le droit romain classique“) говори о проблемима наслеђивања ослобођеника.

McGinn T. A. J. (Нешвил) („Slavery, prostitution, and patriarchy“) указује на сличности између установе ропства и проституције, које заједнички обележава висок степен зависности и експлоатације, најнижи друштвени статус, инфериорни економски положај. Уз то, највећи број проститутки спада у робиње, или ослобођенице, које углавном живе у условима веома блиским ропству. Могућности римских жена да се запосле веома су ограничене, и по правилу њихова занимања везана су за неки од облика зависности. С друге

стране, патријархално устројено римско друштво намеће жени зависност и у самој породици, преко власти мужа и оца породице.

Lorenzo Gagliardi (Милано) („*Incolae intramurani e incolae extramurani*“). Полазећи од Помпонијевог фрагмента (Д. 50, 16, 239, 2) према коме су *incolae* дефинисани као становници са домицилом унутар граница поједине муниципије или колоније (насупротив онима који су имали свој *origo*), уз разликовање оних који су настањени унутар *oppidum*-а од оних унутар *civitas*, аутор поставља дилему да ли се овде ради о дистинкцији дескриптивног карактера, или су се *incolae urbani* и *incolae extrarubani* (или *extramurani*) разликовали и по свом правном статусу. На основу осталих извора, аутор закључује да је неприхватљиво примењивати назив *incolae* на становнике градова, па ни на оне који насељавају *teritorium* у њиховој околини.

Philip Thomas (Преторија) („*The ultimate dependence; second childhood and cura debilitum personarum*“) констатује да се у позном Царству старатељство над ментално болесним, глувонемим и другим хендикепираним особама проширује, и потом даје паралелу са стањем у данашњем позитивном праву Јужноафричке Републике, где се *cura debilitum* чешће успоставља од старатељства над расипницима.

Arrigo Manfredini (Ферара) („*Ulpian, l'esclave qui tente le suicide, le servus malus et le passé simple*“) се бавио проблемом робова склоних самосакаћењу или самоубиству, карактеристикама које су им приликом продаје давале обележје *servus malus* и умањивале њихову цену.

Constantinos Pitsakis (Тракија) („*Du droit matrimonial à l'extinction de l'esclavage: législation byzantine du XIe siècle*“) бави се проблемом валидности бракава склопљених између робова према законодавству из византијског периода (*ius graecoromanum*).

Rosa Mentixaka (Пас Васко) („*A propósito de D. 29, 5, 22 y el suicidio del dominus*“) анализира Улпијанов фрагмент из Дигеста којим се прописује да се на роба који је покушао да спречи свога господара да изврши самоубиство, неће примењивати *Senatusconsultum Silanianum*, а примену овога принципа налази и у *Lex Romana Visigothorum*.

Alessandro Corbino (Катанија) („*Le XII Tavole e il danno*“) констатује да у тексту децемвира *damnum* није регулисан као јединствени деликт, већ је схваћен као чињеница која може производити различите економске и правне последице.

Запажена излагања имало је и четворо учесника са територије бивше Југославије:

Здравко Лучић (Сарајево) („Die Sklaverai aus der sicht des ius naturale von Cicero“). Полазећи од ставова изнетих у *De leg.* 1, 24 и 1, 28–35, аутор анализира ставове Цицерона према ропству, с обзиром на римско поимање природног права (*ius naturale*), и упоређује их са мишљењима римских јуриспрудената о том питању (Улпијана, Флорентина, Трифонина, Марцијана).

Мирослава Мирковић (Београд) („Le colonat, la liberté personnelle et l'Etat romain“) бавила се анализом правног положаја колона у посткласичној епохи, и облицима зависности којима су се они временом приближили вазалном статусу средњовековних кметова.

Жика Бујуклић (Београд) („On Magdelain's concept of the 'lex' in roman law“). Аутор полемише са ставовима француског романисте Андре Магделена о римском схватању појма *lex*, *одбацујући његово тумачење по коме се суштина законске норме огледала искључиво у граматичкој сјруктури, односно у императивном начину њеног изражавања.*

Емилија Станковић (Крагујевац) („Protection of the poor during Diocletian's reign“) указала је на богату нормативну активност императора Диоклецијана, којим је он покушавао да оствари дубоке реформске захвате и учврсти уздрману структуру римске државе, али и да отклони негативне тенденције супротне том циљу. У тој намери је издао и већи број рескрипата, којима је желео да ублажи социјални положај најсиромашнијих слојева у друштву.

Завршна сесија Конгреса одржана је у Палати правде у Сао Паулу, уз присуство министра правде, градоначелника и других угледних политичких личности који су поздравили све присутне учеснике. Одржано је и неколико пригодних излагања везаних за настанак бразилског Грађанског законика. Потом се рад наставио на Правном факултету, где је одржана пленарна седница којом је председавао професор Ханс Анкум. Сви присутни су се сложили да се следећи конгрес одржи 2005. године у организацији Универзитета у Бохуму (Немачка).

Учеснике Конгреса је импресионирала изузетно добра организација овог скупа, коју је преузела најновија генерација бразилских романиста. То су млади, веома способни научни радници, који су се, после усавршавања у Институту за Римско право на Правном факултету у Риму (La Sapienza), као и другим европским универзитетима, вратили у своју средину, и у њој стекли углед и име. Бројним научним радовима и успешним излагањима на светским конгресима, дошли су потом до завидне међународне репутације, толике да им је поверена организација овако значајног научног скупа. То је утолико значајније јер се SIHDA први пут одржава на тлу Латинске Америке, континента на коме утицаји романистичке

правне традиције веома дуго трају. То се огледа не само по броју универзитетских центара у којима се Римско право изучава, већ и у садржини позитивног законодавства. Отуда не зачуђује чињеница да су приликом израде бразилског Грађанског законика (средином прошлог века), непосредно учествовали најеминентнији професори са Правног факултета у Риму, како цивилисти тако и романисти (нпр. Pierangelo Catalano). Одржавањем Конгреса у Бразилу, потврђен је значај проучавања Римског права у овој средини, што је поготово било од интереса за романисте из Европе који се, под императивом тзв. Болоњског процеса, увелико боре за преживљавање овог предмета у својим срединама.